

330.341:001.9

*Цьохла С.Ю., д.е.н., професор,
ТНУ імені В.І. Вернадського,
Шкуруній О.В., д.е.н., професор,
Полтавський університет економіки і торгівлі*

**ЗРОСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ СКЛАДОВОЇ У ВАРТОСТІ ТОВАРІВ ЯК
ОЗНАКА ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА СТАНОВЛЕННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ
ЕКОНОМІКИ**

Поглиблення міжнародного поділу праці та дедалі ширші масштаби системи господарських зв'язків позначаються на обсягах світового ВВП і міжнародної торгівлі, викликаючи їх зростання. Проте основну відмінність цих процесів визначає новий (постіндустріальний) тип суспільного відтворення, що ґрунтується на використанні інтелектуального капіталу.

Процеси формування постіндустріальних соціумів, роль інтелектуального капіталу в економіці сучасного світу, що глобалізується, а також проблеми інтернаціоналізації та глобалізації інтелектуального капіталу в контексті постіндустріальної парадигми висвітлені в працях таких науковців як Д. Белл, Ю. Бажал, В. Базилевич, В. Вернадський, В. Іноземцев, Дж. Гелбрейт, А. Гальчинський, В. Геєць, Л. Едвінссон, В. Кушерець, В. Лагутін, Й. Масуда, Й. Малхотра, Т. Сакайя, О. Скаленко, О. Тоффлер, Р. Флорида, Ф. Фукуяма, А. Чухно та ін. Проте, надзвичайна актуальність названої проблематики, яка зумовлена відмінністю сучасного суспільного розвитку, що ґрунтується на використанні інтелектуального капіталу, зумовлює потребу у подальших дослідженнях.

Метою статті є дослідження якісних змін постіндустріального характеру, які відбуваються на світовому ринку. Завдання полягає у висвітленні однієї з найбільш значимих ознак сучасного періоду становлення постіндустріальної економіки – зростання інтелектуальної складової у вартості товарів.

Визначаючи в цілому характер змін, ознаки яких проявляються в період започаткування процесів утворення постіндустріального суспільства, необхідно виділити основні тенденції, що формуються нині, а саме: 1) виникають структурні зміни у вартості товарів, що експортуються / імпортуються країнами – ці зміни викликані скороченням матеріальної факторної складової та зростанням інтелектуальної; 2) змінюється структура експорту / імпорту – скорочується частка сировини та зростає частка продуктів з високим ступенем обробки, а також різного роду послуг; 3) в економіках розвинених країн зростає частка сфери послуг, у тому числі інформаційних послуг та послуг, пов'язаних з використанням високих технологій – це позначається на економіці інших країн через перенесення країнами-лідерами своїх традиційних базових галузей у нові індустріальні країни; 4) зазнає трансформації механізм міжнародних інвестицій – цільове призначення капіталовкладень, швидкість фінансових потоків, їхній обсяг, геоспрямування (рух між країнами-донорами та реципієнтами капіталу) суттєвим чином визначається діяльністю ТНК; 5) відбувається формування єдиного інформаційного простору; 6) формується міжнародна економічна інфраструктура; 7) утворюються нові тенденції міграції робочої сили та формування ринку праці.

Отже, зростання інтелектуальної складової у вартості товарів є однією з найбільш значимих тенденцій сучасного світогосподарського розвитку. Зважаючи на це, за вимогами розширеної аналітики, необхідною є передусім аргументація стосовно цього аспекту постіндустріальних трансформацій економіки.

Насамперед варто зазначити, що розвиток економічних систем завжди був пов'язаним зі збільшенням інтелектуальної складової у витратах на одиницю продукції та відповідно – зменшенням матеріальної. Це загальна еволюційна тенденція, яка відображає прогресивні, щодалі більші структурні зрушення у складі вартості на користь частки затрат, пов'язаних з використанням інтелектуального капіталу. Проте нині ця відмінність стає однією з визначальних. Унаслідок того що постіндустріальна економіка засновується на знаннях і передових технологіях, в яких втілено інтелект людини, у наш час, як зазначають науковці, навіть традиційні товари насичені, а здебільшого – і перенасичені, інтелектуальною складовою [1, с. 60]. В сучасних умовах процеси інформатизації та інтелектуалізації активно сприяють прискоренню розвитку суспільства, заснованого на знаннях, що виразно простежується як тенденція до дематеріалізації економіки – все більша частина виробництва

базується на використанні ідей, а не на матеріальних об'єктах. У виробництві високотехнологічної продукції частка інформаційно-інтелектуальної складової може досягати 90 % і більше [2]. Завдяки своїм унікальним якостям саме така продукція насамперед здобуває конкурентних переваг, а відтак – пріоритетів експорту та імпорту між країнами.

Внутрішні тенденції зміни вартості на основі «інтелектуалізації» економічних продуктів є позитивними і свідчать про те, що відбуваються процеси ресурсозбереження, зменшення потреби в матеріальних ресурсах. Використання новітніх технологій є основним шляхом вирішення проблеми зниження енерго- та матеріаломісткості продукції, а інтелектуальна складова вартості – одним з основних індикаторів розстановки сил на міжнародному ринку. Показово-повчальним для України є такий приклад: в нашій країні витрачається газу приблизно удвічі більше, ніж у Франції, але при цьому Франція виробляє в п'ять разів більше продукції, ніж Україна [3, с. 16].

Хоча за роки незалежності економіка України зазнала величезних змін, проте в структурному плані вона залишилася технологічно низькоукладною, в якій домінують галузі, що виробляють продукцію з низьким рівнем доданої вартості. Фактично зростають обсяги експорту сировини і продукції з неї. Україна експортує понад 85% металу, що виробляє вітчизняна металургія. За умов збільшення товарного експорту такої продукції це означає, що Україна зростаючими темпами розпродає свої природні ресурси і використовує свою робочу силу вкрай неефективно, особливо, якщо врахувати, що імпорт в країну складається в основному з високовартісної наукоємної продукції. Дослідження свідчать, що на внутрішньому ринку України забезпечення промисловими товарами власного виробництва становить лише 60–65 %, а інноваційною продукцією – 25–30% [4].

Порівняння з даними про частку високотехнологічного експорту (табл. 1) підтверджують, що розширення використання власних мінеральних ресурсів, особливо надмірне експортування сировини і продукції з неї з низьким рівнем доданої вартості викликають для України негативні економічні наслідки [8].

Таблиця 1

Частка високотехнологічного експорту в промисловому експорті*

Країна	Частка високотехнологічного експорту, %	Країна	Частка високотехнологічного експорту, %
Ірландія	46,9	Ізраїль	25,0
Швейцарія	42,9	БРИК	24,6
Північна Корея	33,0	Японія	23,1
США	32,9	Франція	22,8
Китай	32,8	ОЕСР	22,6
Угорщина	31,9	Фінляндія	20,1
Мексика	28,4	ЕС-19	19,8

Є очевидним, що за загальних тенденцій інтернаціоналізації та глобалізації інтелектуального капіталу, інтенсивність яких стає все вищою, Україна не може вважатися такою, що активно бере у них участь. Експорт високотехнологічних товарів здійснюють лише близько 2 % вітчизняних підприємств обробної промисловості, загальний обсяг яких становить 55 % реалізованої українськими виробниками високотехнологічної продукції [5]. Частка експорту України на світовому ринку високотехнологічної продукції оцінюється фахівцями у 0,05–0,1 % [6]. Досить імовірно, що вже через 5–7 років вітчизняна продукція через технологічну відсталість та відсутність інновацій ризикує стати абсолютно неконкурентоспроможною на глобальному рівні [7]. Розглядаючи процеси інтелектуалізації економіки в контексті глобалізації та становлення постіндустріальних відносин, необхідно назвати деякі ознаки (на наш погляд з числа найбільш значимих), що утворюють специфіку створення інтелектуальної складової у вартості товарів. Йдеться про зростання індивідуалізації та складноутвореності продукції, яка продукується в сучасних умовах на потребу ринкових вимог.

З процесами індивідуалізації товарів та послуг процеси зростання інтелектуального капіталу як складової вартості пов'язані прямим і зворотнім зв'язками. Цей факторний зв'язок і загальна тенденція розвитку, зумовлена ним, є надзвичайно значимими. Г. Клейнер назвав період розвитку постіндустріального суспільства епохою індивідуалізації. Він відзначав важливість індивідуалізації факторів, підкреслюючи, що в сучасних умовах уже має значення не кількість капіталу і працівників, а те, чи є серед них людина, здатна винайти щось нове, відчути індивідуальну потребу зовнішнього світу і відобразити її в індивідуальному виробництві [9, с. 101–102].

За Дж. Ходжсоном, сучасні економічні системи характеризуються найважливішою довготерміною тенденцією – прогресом знань і наростанням складності. Виробничі процеси та продукти у провідних галузях економіки стають все більш складними і високотехнологічними.

Відповідно, зростаюча складність стає притаманною всім видам діяльності як у сфері виробництва, так і у сфері споживання [10, с. 32].

Повертаючись до проблем економічного розвитку, які існують в Україні, необхідно зазначити невідкладну потребу розширення інноваційної діяльності, що розглядається як основа успішної боротьби на глобальному ринку за частку технологічної ренти. З огляду на це, важливим є участь у міжнародній виробничій кооперації та відповідно можливість отримання доходу за рахунок доданої вартості на вітчизняній «ділянці відтворювального ланцюга».

На нашу думку, можливість стати рівноправним учасником єдиної корпоративної системи, є вагомим підставою для того, щоб участь українських дочірніх компаній у складі іноземних корпорацій оцінювати у потенціалі як позитивну. Аргументом щодо цього є також те, що материнські компанії, які домінують у ланцюжках створення вартості, одночасно, створюють можливість для дочірніх компаній долучатись до формування світового доходу та отримувати при його розподілі відчутну користь. Практика світового бізнесу показує, що за умови зростання значимості дочірньої фірми у створенні вартості (особливо, якщо її діяльність пов'язана з НДДКР) не лише сам господарюючий суб'єкт, а й країна, з якої походить дочірня компанія одержує переваги (стабільні надходження до бюджету, зайнятість, науково-технічний розвиток тощо).

Проте оцінка фактичного стану економічної ситуації не є такою однозначною. Слід підкреслити, що місце розміщених в Україні дочірніх компаній великих іноземних (зокрема транснаціональних) корпорацій у «ланцюжку створення вартості» не може вважатися визначальним. Внаслідок того, що багато таких компаній діють у сфері торгівлі дуже значна частка елементів названого «ланцюжку» (близько 60 %) імпортується. У цілому для країн СНД (зокрема для України, Молдови, Грузії, Киргизії) у структурі «ланцюжку створення цінності» дійсно переважають технології і виробничий досвід, отримані від материнської компанії. Їх частка 42 %, проте для України це здебільшого маркетингові технології. Інші складові «ланцюжку створення цінності» розподілені так: матеріали – 24 %, комплектуючі деталі – близько 20, кінцева продукція – близько 14 [11, с. 32].

Зважаючи на це, першочергово важливо, як зазначає В. Геєць, при здійсненні проектування подальшого розвитку, глибоко розуміти сутність перехідних процесів до економіки знань, а також можливість і зміст необхідних змін у суспільному та економічному розвитку, – оскільки необхідна міра розуміння не завжди існує. Науковець акцентує на тому, що процес переходу від традиційних ознак до ознак сучасності у суспільному розвитку має бути постійним. Це застереження не є безпідставним з погляду на те, що за підсумками змін, які сталися за останні 10–15 років, є чимало прикладів повороту назад у суспільному розвитку. Факти свідчать про те, що крах соціалістичної системи посилив у ХХ ст. наслідки колоніальної системи. Усі гарячі точки, які припали на період п'ятої хвилі (п'ятого довготривалого циклу за М. Кондратьєвим), перебувають на лініях поділу колоніального спадку. Система альтернативних, з «нелюдським обличчям» (відповідно до місцевої культури та усталених інститутів) «розбіжних капіталізмів», яка припала на період п'ятої хвилі, передбачає наявність між ними не менш складної взаємодії, ніж між соціалізмом і лібералізмом. До процесу такого протистояння втягнута й Україна [12, с. 5].

Загалом нові відносини, які формуються нині, дають поштовх новому етапу еволюції – соціальної еволюції людини і людського суспільства. Внаслідок цього економічний прогрес у рамках сучасної епохи проявляється у вигляді глобалізації та постіндустріальної економіки.

Література

1. Мельников О.Н. За пределами ощущений... «интеллектуализация» экономических продуктов / О. Н. Мельников // Креативная экономика. – 2007. – № 9. – С. 60–66.
2. Галин Э. М. Влияние корпоративных информационных систем на эффективность социально-экономической деятельности / Э. М. Галин, И. В. Дегтярева // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.jurnal.org/articles/2009/ekon18.htm
3. Чухно А. Актуальні проблеми стратегії економічного і соціального розвитку на сучасному етапі / А. Чухно // Економіка України. – 2004. – № 4. – С. 15–23.
4. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів : Парламентські слухання. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kpo.rada.gov.ua>.
5. Семиноженко В. Про стан та перспективи розвитку науково-технічного потенціалу України. – Харків : Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.niss.gov.ua/Monitor/December2009/12.htm
6. Нагачевська Т.В. Сучасні тенденції міжнародного трансферу технологій та перспективи України / Т. В. Нагачевська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Cum/Econ/2009

7. Архієреєв С. Державна підтримка випуску високотехнологічної та інноваційної продукції: зарубіжний досвід та висновки для України / С. Архієреєв, Т. Тарасенко. – Харків: Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.niss.gov.ua/Monitor/september08/6.htm
8. Underlying series from STAN Bilateral Trade Database : OECD, STAN Indicators Database, 2009 edition [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.oecd.org.
9. Экономика знаний: мировые тенденции и Россия / [авт. тексту О. М. Вихорева, С. Б. Карловская] // Вестник Московского университета. – 2005. – № 3. – С. 100–108.
10. Ходжсон Дж. Социально-экономические последствия прогресса знаний и нарастания сложности / Дж. Ходжсон // Вопросы экономики. – 2001. – № 8. – С. 32–45.
11. Вершинин В.И. Мотивы осуществления прямых иностранных инвестиций в страны СНГ. [По материалам OECD Investment Policy Perspectives] / В. И. Вершинин // Иностранная печать об экономическом, научно-техническом и военном потенциале государств – участников СНГ и технологических средствах его выявления. Серия «Экономический и научно-технический потенциал». – 2010. – № 3. – С. 26–38.
12. Геєць В. Характер перехідних процесів до економіки знань / В. Геєць // Економіка України. – 2004. – № 4. – С. 4–14.

001:338.24

*Виноградова О.В., д.е.н., професор,
Донецький національний університет економіки і торгівлі
ім. Михайла Туган-Барановського,
Філіна С.В., аспірант, ВНЗ Укоопспілки
Полтавський університет економіки і торгівлі*

ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВОЇ ДУМКИ ЩОДО РОЗВИТКУ ПРОЦЕСНОГО ПІДХОДУ

В сучасних умовах в Україні суттєво зростає інтерес до теорії і практики управління. Економічно розвинені країни накопичили значний досвід в організації управління соціальними процесами в різних сферах діяльності. Організація управління передбачає собою предмет загальної зацікавленості, так як мистецтво управління – це не природжена властивість людей, вона здобута досвідом. На сьогодні в Україні відбуваються глибокі економічні зміни, активно формуються нові підходи до управління економікою, впроваджуються нові ринкові методи господарювання. Умови ринку потребують від фахівців глибоких знань законів ринку, вміння враховувати їх при розробці конкретної мети і завдань свого підприємства, вирішення поточних питань, спрямованих на досягнення цієї мети. Від рівня їх кваліфікації залежать такі фактори ефективності, як організація праці, технологія, раціональне використання потенціалу сучасного менеджменту для досягнення оптимальних ринкових результатів.

Відповідно до змін в економічних відносинах, організації діяльності підприємств, практики господарювання, управлінська наука пройшла еволюційні перетворення.

Питаннями сутності та розвитку процесного підходу займалися такі вчені як Ф. Тейлор, Ф. Гілберт, Л. Гілберт, Г. Гант, А. Файоль, Л. Полік, Л. Урвік, П. Сальфранк, М. Паркер, Ф. Мейо, Е. Мейо, А. Маслоу, М. Вебер, Я. Тіпберген, Л. Клейн, А. Гольдбергер та інші всесвітньовідомі дослідники науки управління.

Прихильники кожного з напрямів розвитку управлінської думки вважали, що їм вдалося знайти ключ до найбільш ефективного досягнення цілей організації. Пізніші дослідження довели, що багато з них були лише частково правильними. Проте кожна з цих шкіл зробила відчутний внесок у дану галузь. Автори, які писали про наукове управління, в основному присвячували свої дослідження тому, що називається управлінням виробництвом. Вони займалися підвищенням ефективності на рівні нижче управлінського. На відміну від них, автори, що вважаються творцями школи адміністративного управління, більш відомої як класична школа, мали безпосередній досвід роботи як керівників вищої ланки управління у великому бізнесі.

Проблема, яка потребує вирішення – це дослідження особливостей розвитку наукової думки щодо сутності та складових процесного підходу. Тому метою статті є розглянути особливості управлінської наукової думки щодо розвитку процесного підходу, проаналізувати становлення та розвиток науки, дослідити вклад кожної наукової школи та представників відповідних напрямів. Детально розглянути характеристику основних підходів управління та провести їх порівняльну характеристику відповідно до процесного підходу.

Для того, аби більш детально проаналізувати становлення та розвиток науки управління, розглянемо вклад кожної наукової школи (рис. 1).